

MARKOVITS RODION: SZIBÉRIAI GARNIZON. KRÁTER MŰHELY EGYESÜLET, 2009.

A két világháború között alig akadt olyan magyar irodalmi alkotás, amely képes lett volna áttörni az országhatárokat, Markovits Rodion regényének, az 1928-ban megjelent Szibériai garnizonnak azonban ez kétségkívül sikerült. A mű budapesti kiadása nemcsak valószínű magyar irodalmi szenzáció volt, de szerzője egyik pillanatról a másikra berobbant a világirodalomba is. Itthon nem győzték újrainyomni a könyvet, mintegy tizennégy nyelvre fordították le, a kiadott példányszám pedig milliós nagyságrendet ért el. Az angol Daily Mail című napilap, szakítva azzal a következetesen betartott gyakorlattal, hogy már megjelent könyvet nem publikál, folytatásokban tette közzé a regényt. Ám amilyen hirtelen sikeressé és gazdaggá vált az addig teljesen ismeretlen Markovits, neve éppolyan gyorsan feledésbe merült. Az 1940-es évek elején műveit már csak úgy hajlandók megjelentetni a kiadók, ha a szerző előzetesen elegendő számú előfizetőről gondoskodik. Végül Markovits neve szinte teljesen feledésbe merült, olyannyira, hogy az 1966-ban kiadott A magyar irodalom története egyáltalán nem szentel figyelmet neki. Markovits csak a Zalka Mátéről szóló fejezetben kap említést, és csakis azért, mert a Szibériai garnizonban utalás történik Zalka Jeruzsálem című drámájára.¹

Mi áll e példátlan irodalmi siker, majd kudarc hátterében? Arról van-e szó pusztán, hogy egy divathullám felkapta Markovitsot, majd ahogy az elmúlt, ő sem lehetett többé érdekes? Markovits pályája a regény megjelenése előtt egyszerű vidéki újságíróként, íróként indult. Markovits Rodion – eredeti nevén Jakab, a Rodion nevet Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regénye főhősétől kölcsönözte, akit Rogyion Romanovics Raszkolnyikovnak hívnak – a mai Romániában található „avasországi” Kisdécsen, az egykori Ugocsa vármegyében született 1884-ben, ugyezen üzetelő, zsidó falusi gazdálkodó gyermekeként. Apja, Markovits József nemcsak viszonylag jómódú, de kimondottan művelt is volt, szerette az irodalmat, és jól ismerte a német klasszikusokat is. Fiát a szatmári katolikus, majd a református főgimnáziumba íratta be. Markovits jogi tanulmányokat folytat Marosvásárhelyen és Budapesten, ahol doktorátust szerez, majd ügyvédként dolgozik, és hamarosan meg is nősül. Az irodalom azonban jobban érdekli, mint az ügyvédi munka. Tizenhat éves korában kezd el írógatni, kisebb írásait, cikkeit közli a Népszava, Az Est, a Független Magyarország; rövid ideig szerkesztőként dolgozik a Virradás című hetilapnál.

Az első világháború elején, 1914-ben besorozzák, és az első menetoszlopok egyikével a galíciai frontra küldik. Az úgynevezett Bruszilov-féle áttörés idején orosz hadifogságba esik, majd belép a Vörös Hadseregbe. A Szibériai I. Nemzetközi Brigád egyik komisszáriaként harcol a bolsevik forradalom győzelméért, majd Zalka Máté mellett egyike lesz a cári nemzeti bank aranykészletét szállító szerelvény, az ún. Aranyvonat kísérőinek. (Jaroslav Hašek, a Švejk szerzője és Zalka Máté is ott van a kísérők között.) 1920-ban felveszik a szovjet kommunista pártba. 1922-ben, hétévi hadifogság után tér vissza Magyarországra, Szatmáron ügyvédi irodát nyit, de 1926-ban felhagy az ügyvédekéssel, és főállásban a Szamos című laphoz, majd a kolozsvári Keleti Újsághoz szegődik szerkesztőnek. Minden jel szerint forradalmi múltjával végérvényesen szakított.

Markovits a Keleti Újságban felhívást tett közzé, amelyre válaszul több száz egykori hadifogoly levélben beszámolt a hadifogság során szerzett élményeiről. Markovits ezeket is hasznosítva írta meg 1928-ban a Szibériai garnizon című önéletrajzi ihletésű művét, amelynek a Kollektív riportregény alcímet adta. A szabadelvű, majd konzervatív Keleti Újság a regényt folytatásokban közölte, amelynek köszönhetően a lap kétszeres példányszámban kelt el, ám mégsem akadt kiadó, aki a regényt könyv formában hajlandó lett volna megjelentetni. Végül a Keleti Újság az eredeti szedéssel, kölcsön papírra kétezer példányban kiadta, ám a várt siker elmaradt. Markovits felutazott Budapestre, hogy fővárosi kiadót találjon könyvének, ám üres kézzel kellett hazatérnie: a többnapos, kínos és megalázó házalás során mindenütt lesajnáló elutasításban részesült.

Végül Hatvány Lajos báróhoz fordult, aki el is olvasta a könyvet, és annyira jónak találta,² hogy ő maga le is fordította német nyelvre. Az ő közbenjárásának köszönhetően a Genius Kiadó Budapestre hozatta a kolozsvári kiadás példányait. Ezek pillanatok alatt elfogytak, az üzleteket egyenesen ostromolták az olvasók, így a regényt újra és újra ki kellett nyomni. Móricz, Karinthy, Kosztolányi nem győzték dicsérni a könyvet. Budapesten mindenki a Szibériai garnizonról beszélt.

Aligha vitatható, hogy Markovits a Szibériai garnizont a lehető legjobb időben írta meg: végső soron ez volt az első hadifogoly-regény, amelyet már nagyon várt a közönség. Jóllehet Markovits művének vannak előzményei: Bokor Ervin szibériai fogságból való menekülésének történetét³ már 1919-ben közzéteszik, Fleissig József szibériai naplója pedig 1920-ban jelenik meg, ugyanakkor nagy visszhangot egyik sem vált ki. (Zilahy Lajos Két fogoly című, 1926-ban megjelent háborús regénye nem igazán illik ebbe a sorba, függetlenül attól, hogy a szerző maga egyébként nem volt hadifogoly. Az író a mű középpontjába nem a hadifogságot helyezi, hanem egy fiatal, háború által egymástól elszakított házaspár szerelmének, hűségének és hűtlenségének történetét. A hadifogság ehhez leginkább lélektani háttérként szolgál.) Jó ideig nem is mutatkozott érdeklődés hadifogoly-regény iránt: úgy tűnik, ezek az évek inkább a csömör, az elfojtás, a felejtés vágyának időszakát jelentették. Ráadásul a magyar kollektív emlékezet sokáig döntően a Tanácsköztársaság és Trianon traumatikus élményéből táplálkozott. Mintegy tíz évek kellett eltelnie ahhoz, hogy a figyelem egy másik nézőpontból is az első világháború élményanyagára felé forduljon. A húszas-harmincas évek fordulójára egyébként Európában is a háborús irodalom nagy korszakának tekinthető: Remarque regénye, a Nyugaton a helyzet változatlan 1929-ben, Céline-é, az Utazás az éjszaka mélyére 1932-ben jelent meg. Markovits művét 1928-ban adták ki, és ezzel itthon ő jegyezte az első hadifogoly-regényt. Munk Artúr⁴ A nagy káder című, szintén elfelejtett regénye csak két évvel később, míg Kuncz Aladár Fekete kolostora 1931-ben jelent meg, Markovits tehát idehaza elsőként jelentkezett egy olyan témával, amely milliókat érintett: szinte minden családban akadt egy hadifogoly.

A regény budapesti kiadását példátlan lelkesedés kíséri. Fenyő Miksa a Nyugatban nem győzi dicsérni a művet: „Néhány oldal, mit a könyvből olvastam, megrázott, belém markolt. Mikor hazajöttem (...) egyfolytában olvastam végig, mint legizgatóbb regényt. (...) úgy ragad bennünket drótsövénnyeken, orosz utakon, szibériai táborokon keresztül, hogy lélekzetünk eláll a megdöbbenéstől, az együttl-

érezéstől, a mélységes szájalomtól. (...) Kiváló munka, emberséges mű."5 De Halász Gyula is emberségesnek nevezi a könyvet: „Markovits Rodion boldog ember, boldog művész. Fölgyújtotta őt is az emlékek villámütése, de nem égett ki szíve a halálos érintéstől. Jótékony áramkörbe fogta a romboló erőt, összefogódzott tízezernyi emberi lélekkel, olvasóival. Akik könyvét olvassuk, megbizserget még a belőle áradó eleven villamosság, de ez a borzongás már jóleső: szelíd emlékeztető a félelmetes égháborúra, amely egykor mindnyájunk feje felett csapkodott.”6

De nemcsak a jó időzítés és a témaválasztás, a mű vitathatatlan irodalmi erényei is hozzájárultak ahhoz, hogy a Szibériai garnizon sikerkönyv legyen. A regény még a mai olvasó számára is izgalmas olvasmány. Nyilván így gondolkodott a Kráter Műhely Egyesület is, amikor tavaly úgy döntött, hogy újra kiadja a művet.7

A regény egy ide-oda tébláboló, ugyanakkor furfangos kisember első világháborús történetét meséli el. A főhősnek nincs neve, ebben a tekintetben feltétlenül helytálló a címadás: kollektív regény, ami azt sugallja, bárki írhatta volna. Az elbeszélő egyes szám harmadik személyben adja elő a történetet.

A mű nyitójelenetében az állástalan jogász főhős egy budapesti bérlakásban épp betegségéből lábadozik, kedvetlenül, leginkább felesége szemrehányó pillantásai hatására, nagy nehezen ráveszi magát arra, hogy elinduljon munkát keresni, amitől sorsának jobbra fordulását várja. („Az azt hiszem, meggyógyultam – gondolta némi aggodalommal.”) Miközben ide-oda villamoszik a pesti utcákon, és kávéházakban lézeng, azzal a hírrel szembesül, hogy meggyilkolták a trónörökösöt. Aztán további zavaros híreket hall ultimátumról, a háború lehetőségéről, majd az általános mozgósításról. Mintha a feje tetejére állt volna a világ: a főhős csak zavarodottan kapkodja a fejét. Végül behívják sorozásra, és miután háromszor megússza a „berukkolást”, a negyedik alkalommal, legnagyobb megdöbbenésére és „komoly blattfusza” (azaz lúdtalpa) ellenére alkalmasnak nyilvánítják. Mivel diplomája van, részt vesz a kötelező altiszt kiképzésen, majd vonattal a frontra viszik. A főhős igazi „antikatoná”, egyáltalán nem érti, hogy mi történik körülötte, mit kellene csinálnia. És szép lassan, ahogy a többiek is, rá is rátelepszik a kínzó halálfélelem, a szorongás, amely mindenkit egyenlővé, testvérré tesz: „... csak mi vagyunk... egyedül vagyunk. A mi szemünk fog lecsurogni a halántékunkon... a mi térdünk akad fenn a szögesdróton... Mit is fenekedünk egymásra?”

A tiszt menászárt felelős főhős a Bruszilov-áttörés idején, élelemszállítás közben az oroszok fogságába esik. Többnapos éltenszomjan gyaloglás után felteszik a vonatra, és tizennégy napos utazást követően kiteszik a makarjevi, majd később áthelyezik a kínai határ közelében található szibériai fogolytáborba. A breszt-litovszki békekötés után hiába indul el vonattal hazafelé, a többi tiszttel együtt visszafordítják Szibériába, hogy a Jenyiszzej partján kialakított krasznojarszki fogolytáborban még éveket húzzon le. A hazatérésre összesen hét évet kellett várnia.

Az alcím (Kollektív riportregény), noha a szándék érthető, kissé esetlen és félrevezető: nagyjából ki is fejezi azt a tanácsstalanságot, amivel a műfaj meghatározásakor szembesülünk. Épp annyi érv szól amellett, mint amennyi ellene, hogy regénynek nevezzük, a riporthoz meg hiányzik a tárgyilagos, távolságtartó elbeszélői hang. Az elmesélt történet ugyanakkor legalább annyira személyes, mint amennyire kollektív. Jóllehet a lineáris, szinte laza nemtörődömséggel szerkesztett könyvből hiányzik bármiféle formai rafinéria, nyelvi merészség, miként híján van kifinomult jellembrázolásnak is, a rendkívül egyszerű és közvetlen nyelvezet, már-már az élőszót idéző hangvétel mégis a mű egyik legnagyobb erényének tekinthető. A szöveget át- meg átszövi a szatíra, az önirónia és a fekete humor. Leginkább a párbeszédek során csillogtatja meg Markovits – erre talán az egyik legjobb példa a sorozó orvossal folytatott vita – öniróniával fűszerezett, Hašek Švejkére emlékeztető humorát: „Kérem, orvos úr... nekem blattfusom van... Tessék...!”

A hol csettő-botló, hol ügyeskedő főhős ugyanakkor minduntalan töpreng, leginkább a halál értelmetlenségén, észrevétlenségén. Ahogy annak a Pesti Sándornak a halálát, akinek hiányzott a fél arca, és úgy nézett ki, mint „egy fogorvosi reklám”, nem kérte számon senki, úgy a sajátja sem fog majd feltűnni senkinek: „Egyszer majd engem is jelenteni fognak – gondolta. Az őrmester majd megnyalja a ceruzáját, egy karikát vagy egy kis ferde keresztet tesz a nevem mellé. A főhadnagy tintával fog írni, a stábnál gépirással jelentik tovább. Pesten a listában nyomtatva fogok szerepelni. A táviratot az öregasszony viszi a Vécsey erdőn keresztül, és a Deákné kocsmájánál megkérdezi az öregasszonyt, mi újság. Azt fogja mondani: semmi, egy táviratot viszek ide a faluba, de Sepsyéknel a nagy debella lány összeadta magát egy csendőrrrel, most el fogják küldeni...”8 Markovits a népdalokra jellemző tragikus hangvétellel nevesíti az észrevétlenül meghalt névtelenekeket és kicsi-nagy álmaik szertefoszlását. Így állít emléket Sályi Jenőnek, „aki inkább éhezett, de nem terhelte meg hazai adóssággal a kis birtokot, a kőkönnyösi házat...”, és a kis Jampelnek: „Jampel nem épít házat Gérczén.”

Ezzel a lírai, már-már balladai előadásmóddal eleveníti fel a volhíniai mocsár környékén ázott lövészárkokban látottakat: „Vannak, akik bosszankodnak, mert forró a kávé... Nem győzi az ember kivárni, amíg kihül... (...) Vannak, akiknek most felmondták az állását, és azok kétségbe vannak esve... Vannak, akik megkérték az asszonyt, hogy paprikás hal legyen vacsorára, és most hozza be ragyogva az asszony a paprikás halat a meleg szobába... Vannak, akik nem mentek el a randevúra (...) Vannak, akiknek most fűrészelik a lábát. Van, aki veremben fekszik, és a keze megrémül a nedves árokfaltól, és az arca felé egy földgigiliszta mászik...” (...) A drótok között a búzavetés és a hullák hasa zöldül... Tavasz.”9

Figyelemre méltó, hogy Munk Artúr lendületesen megírt hadifogoly-regényéből, A nagy káderből sem hiányzik a humor, sem az önirónia, ugyanakkor teljes egészében híján van annak a mélyen átélt tragikumnak, lírai, balladai hangvételnek, amelyre Markovits regényében lépten-nyomon bukkanunk. Ilyet egyébként Hašek regényében sem találunk. A cseh író groteszk szatírárt, főhősének derűs bárgyúsága és ostobasága, már-már zsenialitásba hajló idiotizmusa nem is teszi lehetővé a nézőpontok sokféleségét, így a tragikum, a lírai előadásmód megjelenését sem.

A regény másik, megrendítő jelenete, amikor a főhős úgy értesül anyja haláláról, hogy a családjától kapott levélben „Kedves Fiunk!” helyett „Édes Fiam!” megszólítás szerepel, és elmarad anyja aláírása is. A főhős úgy tudja családjával, hogy megértette az üzenetet, hogy válaszelevelében, ami egyébként éppolyan semmitmondó, mint az előzők, már nem üdvözi anyját. Mintha a szavak cserbenhagyták volna...

A mű további erénye a makarjevi és a krasznojarszki tábor életének érzékletes leírása, a fogolyélet belső pszichológiájának, a miniatűr társadalom fojtott levegőjének bemutatása. Eleinte a fogság kényszernyarálásnak tűnt: a tisztek, akiknek tilos volt dogozniuk, tisztességes fizetést kaptak, kimehettek sétálni, vásárolni a közeli városba. A minden egyes barakkban felállított tiszt gyűlés aprólékos gondossággal szervezte meg a foglyok mindennapi életét: gondoskodott az élelmiszerek, a szeretetsomagok elosztásáról, még a fürdés rendjéről is, büntetett és igazságot osztott. Kínosan betartatta a tiszt étikát és az udvariassági szabályokat, a merev hierarchiát. A tisztekkel szembeni udvariasságért büntetés járt, de a főhős is megrovásban részesül, amikor a foglyokat szállító vonaton tiszthez méltatlanul viselkedik: nemcsak letelepedik a vonaton utazó orosz parasztok közé, de még látványosan jól is érzi magát közöttük. Eleinte a hadifoglyok nem kételkedtek abban, hogy ugyanolyan körülmények közé kerülnek majd vissza, mint amikor hazájukat elhagyták. Mindenki tisztában volt azzal, hogy az elkövetett függelenséért nekik odahaza komoly következményei lehetnek.

Az elbeszélő figyelmét nem kerülik el a privilégiumok, protekciók, a korrupció, az ostoba kicsinyesség, az antiszemita

hangulatkeltések sem. Már a berukkolásnál világos különbséget tesznek diplomások és nem diplomások, tisztek és legénység között. A tiszteket a táborban kőépületekben helyezik el, jobban ruházkodnak, és látványosan jobb ételmezést kapnak a legénységnél. De még a tisztek között sincs egyenlőség: őrnagytól felfelé még jobb az ellátás.

Ám ahogy telnek az évek, a kényszeridill egyre vérszjósabbá fordul, és ezzel együtt lassan átalakul a tábori társadalom is. A tiszteket a sikertelen hazatérési kísérlet után áthelyezik az Amur egyik mellékfolyójánál, a kínai határ közelében található szibériai táborba. A kényszeres semmittevésre ítélt emberek idegei lassan felőrődnek. A napok egyhangúsága egyre elviselhetetlenebb, mindenki igyekszik kitalálni magának valamilyen álfoglalatosságot: van, aki könyvet, van, aki nyelvet tanul, egy másik fiktív leveleket gépel. Ám az orosz seregek feltartóztathatatlan széthullása, a bolsevik forradalom, a tábor belső fegyelmeének széttűlésével jár: a k.u.k. tisztí etika és viselkedési kódex, a becsületügyek, a rangidősség rendszere, a katonai hierarchia egyre disszonansabbnak tűnik. Látványosan romlik az ételmezés, a pénz pedig rohamosan elértektelenedik, sokan tántorognak az éhségtől. Mivel a hadifogolyfizetésből már nem lehet megélni, a foglyok kijárnak dolgozni, bent virágzik a cserekereskedelem, egyre-másra jönnek létre a kisebb gyártóműhelyek, boltok, bankok, zálogfiókok. Mindenki a maga módján igyekszik pénzhez, ételmehez jutni: az egyik alezredes cipőt talpal, a prágai professzor jövődöt mond, Reisz főhadnagy „kupi” szervez, a tisztek pedig a szomszéd faluban béresként, kocsiaként vállalnak munkát. A régi hierarchia felbomlik, a táborban Dukesz doktor gyújtó hangú előadásának is köszönhetően terjednek a kommunista eszmék, egyre többen olvassák a hadifoglyok által szerkesztett Jenyiszej című forradalmi lapot.

A táborban egy új társadalmi formáció szerveződik. A foglyok most már a tisztí gyűlés nélkül maguk szervezik meg a polgári bíróságot, rendőrséget, törvényszéket, erkölcsrendészetet, ám elkerülhetetlenül kialakul egy új típusú hierarchia is: aki ügyesebb, rátermettebb és gátlástalanabb, több pénze van, és több az esélye a túlélésre is. Ám a legénység helyzete aggasztó. Jóllehet a bakák között is akad néhány új „hadigazdag”, akik egykori fogolytársaikról tüntetőleg nem vesznek tudomást, Markovits azt tapasztalja, mintha a legénységnek kevesebb joga lenne az élethez: az éhség és a flekktífusz leginkább körükben szedi áldozatait. Állandósulnak a temetések, a szökések. A névtelen bakák sorsáról Markovits mindig az együttérzés hangján szól: „A legénységi, akit tételre kirúgott az orosz parasztgazda, hogy ne fogyassza kenyerét, a legénységi, akinek megégette a lábfejét a gyárban a forró vas, a legénységi, akinek kimarjult a keze vagy elfagyott a lába a szibériai erdőirtásnál, akinek kihullott a haja a bánattól, akinek kilyukadt a szibériai széltől a tüdeje, akinek elrohadt a dereka a tífuszban, aki cingát kapott a vasútépítésen, és kihullottak a fogai, megfeketedett az ínye, az bejött a táborba, és bement a barakkba. Bement várni a halált.”

A szerző plasztikusan írja le, hogy miként élték meg a foglyok a polgárháború nyomán kialakult példátlan káoszt. Mivel egy ideig a tábor sem a vörösök, sem a fehérek fennhatósága alá nem tartozott, a hadifoglyoknak maguknak kellett gondoskodniuk saját őrzésükről, az őrzés költségeit is ők állták. A regény egyik legmegrendítőbb jelenete is a polgárháborúhoz kapcsolódik: a krasznajarszki tábor mellett Kolcsak csapatai összecsaptak a lázadókkal, a hadifoglyok több napon és éjszakán át szem- és fűltanúi lesznek a lövöldözésnek, majd a véres megtorlásnak: „Csattannak a korbácsok a testükön, suhognak a kardok, és élesen cafatolják arcukat. Repeszti a lázadó koponyákat, nyitják a lázadó hasakat, loccsantják a lázadó szemeket. Üvölt a zöld mező, üvölt a csalódás, utolsó sikolt a meglepett szibériai gyerek, véresen szakad szét a lázadó torok, csurog a kardról az agyvelő.” A fogolytábor átkutatása során Kolcsak csapatai megtalálják az egyik lázadó tisztet, aki ráadásul osztrák–magyar uniformisban követett el öngyilkosságot, így a fehérek a hadifoglyokat is megbüntetik: a szomszédos barakkok lakóit megtizedelik. Azokat is kivégzik, köztük Dukesz doktort, akiket a fehérek lázadás szításával, kommunista eszmék terjesztésével vagy nemzeti alapon történő szervezkedéssel vádolnak.

A polgárháború, a frontvonalak állandó mozgása a hazatérést, míg a béketárgyalásokról, az országhatárok újraszabásáról, hegyek, folyók „mozgatásáról” szóló zavaros hírek magát a hazát is bizonytalanná teszik.

Az oroszokról, az orosz tájról, folyókról leírtak illeszkednek az országról kialakult romantikus, egzotikus sztereotípiákhoz. A főhős, miként Munk Artúr is, rokonszenven beszél az egyszerű orosz emberekről, akikben felismeri a klasszikus orosz regények alakjait. A makarjevi tábor felé tartó vonaton elragadtatással ír az orosz parasztokról: „Az út felejthetetlen élmény volt. Itt aztán igazán, mint egy színes operettfűlnélben, felvonultak a tudat alatt élő orosz regényalakok: hosszú szakállú pópa ringatott a karján kigyereket, bozontos muszkák izzadtak színes ingekben, és hörpölték a csésze aljából a forró teát (...)” „Megisméltódott a verőfényes ünnepi jelenet a teázó parasztokkal. Nem volt beszéd, csak mosoly. Megbocsátást, szeretetet sugároztak feléje a tarka ingű parasztok, a szalmapapucsos orosz lányok, az edzett szabadságos katonák.”

A főhős az egyszerű orosz katonákat is inkább rokonszenvesnek találja: bár mindent elkoboznak, barátságosak és közvetlenek. Az egyik orosz katona annyira meghatódik attól, hogy a főhős megkínálja szilvapálinkával, hogy erősen lerészegedve zászlósi rangot varr a gallérijára. Az oroszok úgy kegyetlenek, hogy közben szentimentálisak és melegszívűek: a makarjevi tábor parancsnoka, egy öreg orosz ezredes a hajóállomásnál „fogadja” a megérkező hadifoglyokat, üdvözlésükre beszédet mond, miközben a meghatottságtól könnyei potyognak. A tábor kiűrtésekor pedig zokogva búcsúztatja a foglyokat. Jóllehet a „fehérek” a hadifoglyokat potenciális vörösöknek tekintették, így jóval kegyetlenebbül bántak velük, mint a bolsevikok, mégis feltűnő, hogy Markovits a polgárháborús fejezetekben csak fehér megtorlásokról és vérengzésekről számol be. 10

A regény zárójelenete az ironikus nyitójelenet ismétlése: a hazatérést követően a főhős a kiscseri ház kertjében újra az álláskeresés nyomozó terhével szembesül: „(...) valamit dolgozni kell.” „Holnap már szemrehányás lesz a szemekben, és ijedt magára eszméléssel látta egyszerre a jövőt (...). Búcsúzott a fájdalmas, felelőtlen múlttól, és nehéz szívvel, bizonytalan léptekkel indult kifelé a gondtalanság kertjéből.”

Markovits műve tehát nemcsak témaválasztásában tett eleget az olvasói várakozásoknak, de szépirodalmi erényeknek sem volt híján. Enélkül aligha lenne érthető, hogy az egyszerű olvasókon túl miért lelkesedtek érte annyira a vájtfüllű tollforgatók is. A nagy siker hatására Markovits 1928-ban felköltözik Pestre. Feleségével beül a New York kávéházba, ahol áhitattal körülrajongják, autogramot kérnek tőle. Ám a rövid budapesti tartózkodás csúfos kudarccal végződik. Kellér Andor 11 Tökász című írásában részletesen leírja Markovits budapesti fellépését, és megállapítja, hogy a Garnizon szerzője nagy csalódást okozott. „Vártak egy embert, aki megszólal, és a nagy mondat után csend lesz a szobában.” Az esetenül felöltözött, tűzpiros csokornyakkendő, köpcös, lomha mozgású ember feleségével Kellér szerint olyan volt, mint egy nem várt, lompos vidéki kispolgári házaspár, aki hivatlanul befészkelte magát a budapesti rokonok lakásába. Ráadásul Markovits mindenütt irritálóan viselkedik: azzal tüntet, hogy önmagán, saját népszerűségén kívül senki és semmi nem érdekli. Bármilyen komoly témára is terelődik a szó, Markovits érdemi hozzászólás helyett unos-untalan ugyanazokat a zsidó vicceket ismételteti. Írásait ráadásul fennhangon üzleti portékának nevezi, irodalmi sikereivel és a bankszámlájára érkező angol fontokkal, svájci frankokkal kérkedik. El lehet képzelni, hogy a budapesti írói, újságírói körökben, ahol sokaknak filléres problémákkal kellett szembesülniük, milyen irritálóan hathatott Markovits üzleti harsánysága. Markovitsot nagyon irigyelték, és közben mélyen megvetették. A még nemrég sztárként ünnepelelt író körül szép lassan megfagyott a levegő. Markovits is érezte ezt, mert

egyik pillanatról a másira eltűnik a fővárosból. Szatmáron tovább szerkeszti a Szamos című lapot, majd 1931-től 1939-ig a Temesvári Hírlapnál dolgozik. Ám nem tud belenyugodni abba sem, hogy Szatmáron nem vesznek tudomást írói sikereiről, ünneplés helyett elutasító közöny fogadja. Az író végül a szerencsejátékba menekül. Az ostoba tokio nevű kirakósjátékban – ahol Markovits mániákusan a tőkásra tesz – minden vagyonát elveszíti, amit a Szibériai garnizonnal keresett. A balszerencse híre Kellér elmondása szerint Budapesten nem keltett együttérzést, leginkább kárörvendő röhögés kísérte.

1929-ban Markovits a Geniusnál megjelenteti a Szibériai garnizon folytatását, az Aranyvonatot. Igazi kasszasikernek szánta, ám mind pénzügyi, mind irodalmi szempontból kudarcnak bizonyult. Az Aranyvonat a hadifogságból való hazatérés története, ebben az értelemben valóban a Szibériai garnizon folytatásának tekinthető. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható, hogy feltűnően sok benne az ismétlés, a Szibériai garnizonból átemelt rész (vonatszerzés, fehér megtorlás és vérengzés a tábor mellett, Dukeszék kivégzése). Jóllehet a könyv csak úgy burjánzik a kalandoktól és a megpróbáltatásoktól, a szerzőnek mégsem sikerült a Szibériai garnizonhoz hasonló színvonalú művet írnia. Épp az a groteszk tragikum, az a balladai, lírai hangvétel hiányzik belőle, amely a Szibériai garnizont izgalmas olvasmánnyá tette.

Nem is maradtak el a negatív kritikák. Schöpflin Aladár a Nyugatban azt taglalja, hogy az Aranyvonat a Szibériai garnizon után csalódást okozott, az írás erőtlene, színtelenre sikeredett. „Az anyag, amely az új könyvben fel van dolgozva, sokkal dúsabb, mint a hadifogoly-élet mozdulatlan egyhangúsága a Szibériai garnizonban. (...) Az író nem tud uralkodni ezen a gazdagságon, nem tudja rendben tartani, nem tud a dolgok félelmetes torlódásában világosságot teremteni, nem tud erősebb lenni az anyagnál. (...) Amíg nem akart író lenni, nem akart mást, mint közvetlen őszinteséggel elmondani, amit látott, átélt, szenvedett, addig íróilag is kitűnően sikerült neki a dolog. Írását nyilvánvalóan megrontotta a siker után kötelezőnek érzett írói retenció.”¹²

A Korunk 1930-ban szintén bíráló írást közöl az Aranyvonatról, de ennek leginkább politikai okai vannak: Becski Andor, a cikk szerzője elfogadhatatlannak tartja, miközben tartalmi elemzést nem közöl, hogy Markovits csak kényszerből, azaz a mielőbbi hazautazás érdekében válik bolszevikká. „Markovits mindent lát, s mégis a két tábor közé bújik, s egy szájából hideget és meleget fúj egyszerre.”¹³

1929-ben Markovits végre meghívást kap a marosvécsi kastélyba, ahol az Erdélyi Helikon írói kör tartotta éves találkozóját. Gaál Gábor a Korunk hasábjain ennek apropóján szarkasztikus írást tett közzé, amelyben kigúnyolta mind az Erdélyi Helikont, mind Markovitsot. A szerző a cikkben az általa, „lovagváras”, „nemesi gyöldének” aposztrofált Erdélyi Helikon álságosságán élcelődik. Nevezetesen azon, hogy a lap, miután a Szibériai garnizont fintorogva fogadta, illetve igyekezett agyonhallgatni, a könyv minden képzeletet felülmúló sikerét látva és az előfizetőkre kacsingatva, mégis úgy dönt, nem teheti meg, hogy ne hívja meg Markovitsot az előkelő társaságba, amit Markovits „Rodica” – Gaál szerint érthetetlen módon – örömmel el is fogad. Ez pedig Gaál számára azt jelenti, „(...) hogy nem csak a Helikkal van baj (amiért az erdélyi írókat csak a világsiker miatt veszi észre), de baj van a magyar haladó értelmiséggel és Markovits Rodionnal, amiért beugrik és odaadja magát az ilyen erdélyi, Pesten is jól ismert ravaszságoknak. (...) a magyar haladó értelmiségi vonalán egy íróval megint kevesebb. (...) a Szibériai Aranyvonat nagyon messze kanyarodott a Szibériai Garnizontól, s Markovits Rodion úgy véli, hogy inkább a vécsi garnizon a fészke...”¹⁴

A Korunk és az Erdélyi Helikon közötti vitába keveredő Markovits elhatárolódik az Erdélyi Helikontól. A sok csalódást és a Helikon-afféért követően Markovits visszatér oda, ahonnan elindult, gyermekkora emlékvilágához. 1933-ban megjelenteti nagyszerű faluregényét, a Sánta farsangot, 15 amelyben a háborút a falusi hátrországból mutatja be, emléket állítva szülőfaluja paraszti világának. Utólag többen kimondottan jó írásnak tartották, de akkoriban ez senkit sem érdekelt. A művet fintorogva fogadták, visszhang nélkül is maradt, mintha szerzőjét egyszer és mindenkorra leírták volna. 1939-ben Markovits Temesvárott megjelenteti a Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák 16 című önéletrajzi ihletésű művét. A szülei emlékének szánt novelláskötetben a szerző azoknak a rendkívül szegény, alázatosan házaló, rongyszedő, ugyanakkor „szent remegésben élő”, kiscérei zsidóknak a mindennapi életét mutatja be, akik között maga is felnevelkedett. Az olvasónak az az érzése, mintha ezekben a Buber haszid történeteire emlékeztető, megindító novellákban Markovits visszatalált volna a Szibériai garnizont jellemző egyszerű, rendkívül közvetlen hanghoz. Ennek ellenére, ahogy a Sánta farsangot, ezt a könyvet is csak azok olvassák, akiket Markovits előzetesen saját maga győzött meg az előfizetéséről. Az író megélhetési gondjai állandósulnak: könyveit csak hitelben tudja megjelentetni.

1945 után a Magyar Népi Szövetség lelkes kultúraktivistájaként járja a Temes megyei falvakat és mezővárosokat. Újságíróként a Szabad Szó belső munkatársaként dolgozik, majd a bányászati és szakszervezetek elnöki tisztét tölti be. Utolsó művét Egy öreg partizan naplója címmel 1945-ben Kolozsváron jelenteti meg. 1948-ban hal meg Temesváron.

A Szibériai garnizon és Markovits sorsa a magyar irodalomtörténet egyik izgalmas fejezete. Egy olyan szédítő siker története, amelyet Markovits nem tudott kamatoztatni, de ebben környezete sem segítette. Markovits szenvedett a visszhangtalanságtól és a sznob, budapesti irodalmi kiadók ismeretlen vidéki írókkal szemben tanúsított elutasító és lekezelő magatartásától, ám a hirtelen jött sikert sem tudta elviselni. Megfelelő önreflexió, egészséges önbizalom híján képtelen volt beilleszkedni a budapesti irodalmi, majd „világhírességgé” visszailleszkedni a szatmári közegbe: ellentmondásos viselkedésével, irritáló pozórkördéseivel sokakat magára haragított.¹⁷ Ezért gondolhatták sokan, és ebben minden bizonnyal az irigység és a bornírság is közrejátszott, hogy Markovits hirtelen sikerét a Szibériai garnizonnal pusztán egy rövid idejű divathullám ügyes meglovagolásának köszönheti.

Míg Kuncz Aladár Fekete kolostora a magyar irodalmi kánon részévé vált, és még ma is a keresett olvasmányok között tartják számon, Markovitsot és művét elfelejtették. Bár mindkét mű a fogságról szól, műfaj és nézőpont vonatkozásában nagyon is különböznek egymástól. Kuncz, a francia kultúráért lelkesedő, kifinomult irodalmár éppen Bretagne-ban nyaral, amikor kitör a világháború. Mint ellenséges ország állampolgárát a franciák internálótáborba zárják. A Fekete kolostor szerzője az öt éves franciaországi fogságnak állított emléket egy olyan szubjektív vallomásregényben, amely akár az erdélyi emlékirat-hagyományba is könnyedén beilleszthető. A Kuncz-féle emlékek egy múlt és elvesztett időről, a fogság pszichózisáról, a fogság és a személyiség kölcsönhatásairól, a művészet, irodalom, humánus szerepéről egy egyetemes, ugyanakkor nagyon is értelmiségi perspektívát jelenít meg. Markovits viszont szibériai fogságregényét egy vidéki állástalan jogász újságíró perspektívájából, azaz egy jóval plebejusabb, szándékolatlan kollektív, népi nézőpontból írja meg. Markovits emlékének a lövészárkok, a szibériai fogolytáborok barakkjai, a névtelen bakák és orosz parasztok világában gyökerezik. Ha a mű megjelenésekor már létezett volna népi irodalom, talán a Szibériai garnizon műfaja is könnyebben értelmezhető lett volna. Kuncz regényét megjelenésekor és később is sokan remekműnek tartották, teljes joggal. A két regény sorsa ugyanakkor arról is tanúskodik, hogy a Kuncz által képviselt értelmiségi élményanyag eleve értékesebbnek, időállóbbnak ítéltetett, mint a Markovits-féle plebejus narratíva. Ez pedig arra is rávilágít, hogy az irodalmi művek magyar kanonizációjában társadalmi, demokratikusnak aligha tekinthető megfontolások is közrejátszottak.

Jóllehet a Szibériai garnizon megjelenése után írtak jobb háborús regényt is, a mű a közép-európai háborús irodalom olyan értékes, ugyanakkor méltatlanul elfelejtett darabjának tekinthető, amely elevenségével még ma is lenyűgözi az olvasót. Markovits, akinek rendkívül színes személyisége, sorsának izgalmas fordulatai önmagukban is regénybe illőek, a magyar (népi) irodalom jellegzetes alakja. Életműve, különösen a harmincas években írt falusi tematikájú írásai pedig még felfedezésre várnak.

JEGYZETEK

- 1 A magyar irodalom története. Főszerkesztő: Sótér István. IV. köt., szerk. Szabolcsi Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, 781. o.
- 2 „(...) ez a fura nevű szatmári ismeretlen »összes művek« helyett »művet« írt. Minden pátoz nélkül megrendítőt. Minden nagyképűség nélkül maradandót. Ez az idegen hangzású Markovits Rodion az ő különös kollektív regényével bele fog kerülni a magyar irodalomtörténetbe, mint aki az emberiség legszerencsétlenebb korszakáról nyújt stendhali megfigyeléssel föllesett ezer apró adatot, melyeket ugyancsak stendhali erővel foglal egészbe." Hatvany Lajos: Új név az irodalomban, 1928, in Uő: Irodalmi tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 2. köt., 112–114, 114. o.
- 3 Bokor Ervin: Menekülés a szibériai fogságból Japánon és Anglián keresztül. Két magyar tiszt viszontagságai. Budapest, Franklin Társulat, 1919.
- 4 Munk Artúr: A nagy káder. Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból. Pantheon Kiadás, 1930. Munk Artúr (1886–1955) is elfelejtett író, bár szibériai hadifogoly-regénye közönségsikernek számított, és több kiadást is megért. A vajdasági orvos író Kosztolányi Dezső és Csáth Géza osztálytársa volt a szabadkai főgimnáziumban. Neve végső soron csak Csáth miatt, a Csáth Gézával és Havas Emillel közösen írt A repülő Vuccsidolnak köszönhetően maradt fenn. A repülő Vuccsidol szarkasztikus, fantasztikus történetét 1906-ban a Bácskai Hírlap tette közzé folytatásokban. A regény aztán könyv formában is megjelent: 1980-ban a Magvető, majd 2001-ben a Lazi Könyvkiadó jóvoltából.
- 5 Fenyő Miksa: Szibériai garnizon. Markovits Rodion riportregénye. In Nyugat, 1928, 19. sz., epa.oszk.hu/00000/00022/00452/14130.htm
- 6 Halász Gyula: Szibériai garnizon. Markovits Rodion regényének új kiadása – Genius. In Nyugat, 1929, 3. sz. in epa.oszk.hu/00000/00022/00460/14330.htm
- 7 Sajnálatos ugyanakkor, hogy az új kiadásban a rövid fülszövegen túl, elő-, illetve utószó híján, a szerzőről és a regényről semmilyen tájékoztatást nem kap az olvasó.
- 8 Markovits Rodion: Szibériai garnizon. Kollektív riportregény. Kráter Műhely Egyesület, 2009, 79. o.
- 9 Uo. 73. o.
- 10 Munk orvos, ezért „különleges státusú” hadifogoly volt, hiszen orvosi szolgálataira éppúgy igényt tartottak a vörösök, miként a fehérek. Ennek tudható be viszonylag privilegizált helyzete, többek között az, hogy sokkal szabadabban mozoghatott a fogolytáboroknak otthont adó városokban. Ez lehetőséget teremtett arra is, hogy nagyon különböző rendű-rangú civillel is szoros kapcsolatba kerüljön. Jekatyerinburgban még a cárné társalkodónőjével is megismerkedik, aki részletesen beszámol a cári család fogvatartásának körülményeiről és kivégzéséről. Munk nemcsak a fehér megtorlásokról értesül, de tapasztalatokra tesz szert a Cseka működését illetően is.
- 11 Kellér Andor: Tökász. In Uő: Író a toronyban. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978, 181–216. o.
- 12 Schöpflin Aladár: Hadifogoly-könyvek. Markovits Rodion: Az aranyvonat. Genius Kiadás – Munk Artúr: A nagy káder. Pantheon-kiadás. In Nyugat, 1929, 22–23. sz., in: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00479/14766.htm>
- 13 Becski Andor: Markovits Rodion aranyvonata, Korunk 1930. június, in <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1930&honap=6&cikk=5223>
- 14 Gaál Gábor: Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon. In Korunk, 1929. szept. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=1929&honap=9&cikk=4976>
- 15 Markovits Rodion: Sánta farsang. Budapest, Pantheon Kiadás, 1933.
- 16 A művet 2006-ban újra kiadta a Noran Kiadó Sas Péter kiváló utószavával.
- 17 Pusztá pozórkodésból nem fogadta el Thomas Mann vacsorameghívását, mert úgy vélte, a visszautasítás sokkal jobban hangzik, mintha egyszerűen igent mondana. Sas Péter utószava, Reb Áncsli, 115. o.

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Hammerstein Judit

Látó Szépirodalmi Folyóirat